

Islomxo'ja XO'JAXONOV,
Namangan davlat texnika universiteti o'qituvchisi, PhD
E-mail: xojaxonovislomxojaabdulloxon@gmail.com

O'zMU professori, f.f.d B.Tuychiyev taqrizi asosida

FEATURES OF THE DEVELOPMENT OF LEGAL CONSCIOUSNESS AND LEGAL CULTURE

Аннотация

In this article, highlights the peculiarities of the development of legal awareness and culture. At the same time, practical suggestions and recommendations for the development of students' legal culture are given. Information is provided on the factors negatively affecting the formation of the legal worldview and legal awareness of the youth of Uzbekistan, and the mechanisms for overcoming them. The factors influencing legal awareness, legal character, and legal psyche are highlighted.

Key words: Legal awareness, legal culture, civil society, higher education, legal education, legal propaganda, legal awareness, legal character, legal psyche.

ОСОБЕННОСТИ РАЗВИТИЯ ПРАВОСОЗНАНИЯ И ПРАВОВОЙ КУЛЬТУРЫ

Аннотация

В данной статье освещаются особенности развития правосознания и культуры. В то же время даны практические предложения и рекомендации по развитию правовой культуры студентов. Представлена информация о факторах, негативно влияющих на формирование правового мировоззрения и правосознания молодежи Узбекистана, и механизмах их преодоления. Освещаются факторы, влияющие на правосознание, правовой характер, правовую психику.

Ключевые слова: Правосознание, правовая культура, гражданское общество, высшее образование, юридическое образование, правовая пропаганда, правосознание, правовой характер, правовая психика.

HUQUQIY ONG VA HUQUQIY MADANIYAT RIVOJLANISHINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Аннотация

Mazkur maqolada huquqiy ong va madaniyatning rivojlanishining o'ziga xos xususiyatlari yoritilgan. Shu bilan birga talabalar huquqiy madaniyatini rivojlantirishga doir amaliy taklif va tavsiyalar berilgan. O'zbekiston yoshlarida huquqiy dunyoqarash va huquqiy ong shakllanishiga salbiy ta'sir etuvchi omillar va ularni bartaraf etish mexanizmlari to'g'risid ma'lumotlar keltirilgan. Huquqiy ong, huquqiy xarakter, huquqiy ruhiyatga ta'sir etuvchi omillar haqida yoritilgan.

Kalit so'zlar: Huquqiy ong, huquqiy madaniyat, fuqarolik jamiyati, oliy ta'lim, yuridik ta'lim, huquqiy targ'ibot, huquqiy ong, huquqiy xarakter, huquqiy ruhiyat.

Kirish. O'zbekiston rivojlanishining yangi bosqichida yoshlar masalasi muhim ahamiyatga ega hisoblanadi. Mamlakatimizda fuqarolik jamiyatini takomillashtirishning asosiy mezonlaridan biri sifatida yoshlarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini yanada yuksaltirish davlatimizda olib borilayotgan siyosiy islohotlarning ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi.

Mamlakatimizda huquqiy madaniyat yuksalishi borasida qator olimlar faoliyat olib borishmoqda. Huquqiy madaniyat va uni rivojlantirishning ijtimoiy falsafiy jihatlarini S.Berdikulova, B.To'ychiyev, S.Norqulov, G.O'rozaliyeva, M.Atavullayev kabi olimlar o'rganganlar. "Huquqning ijtimoiy-falsafiy jihatlaridan biri, bu uning subyektining erkinligi masalasidir"[1] – deya ta'kidlaydi B.Tuychiyev. "Huquqiy ong, huquqiy bilim, huquqiy e'tod, huquqiy xulq-atvor, nimaiki huquqiy madaniyatning ichiga kirs, uning atributa bo'lsa, u huquqiy qadriyat sifatida qaralishi mumkin"[2] – deb ta'riflaydi M.Atavullayev. Shunday qilib, huquqiy ong va huquqiy madaniyat umumiy madaniyatining muhim elementlaridan biridir.

Bugungi kunda yoshlarning huquqiy madaniyati to'liq tarzda rivojlanmaganligiga eng asosiy sabab sifatida fuqarolarning huquqiy tomondan himoya qilish tizimining zaifligi, kommunikativ va huquqiy bilimlarning nisbatan kamligi va qabul qilinayotgan qonunlardan jamiyat fuqarolarining xabardor emasligi natijasida deb aytish mumkin.

Kommunikativ huquq noyob ijtimoiy-falsafiy hodisa bo'lib, uning asosiy komponentlari quyidagilardan iborat. Birinchidan, huquqiy tarbiya. Ikkinchidan, huquqiy ong. Uchinchidan, huquqni anglash. To'rtinchidan, huquqiy tafakkur tarzi. Beshinchidan, huquqiy kommunikatsiya asoslari. Quyidagi keltirib o'tilgan komponentlardan birining mavjud bo'lmashligi insonlarda va jamiyatda kommunikativ huquqiy madaniyatning rivojlanmay qolishiga sabab bo'ladi.

Adabiyotlar tahlilicha. "Huquqiy ong" atamasi "qonun" va "vijdon" tushunchalarining o'zaro uzviy bog'liqlikda rivojlanishini taqozo qiladi. Ma'lumki, huquq davlat tomonidan o'rnatilgan, majburlov kuchiga asoslangan, rasmiy ravishda belgilangan normalari tizimidir. Qonunga munosabat, ya'ni insoniyatning butun hayoti davomida to'plangan bilimlar, huquq haqidagi g'oyalar yig'indisi. Ijtimoiy-falsafiy nuqtayi nazaridan yondashadigan bo'lsak, ong bu voqelikni inson ongida vujudga kelishi va ma'naviy o'zlashtirishi shaklidir. Inson ongining turli shakllari mavjud bo'lib, u ongni aks ettirish jarayonidagi sohalarning o'ziga xos belgilari bilan aniqlanadi. Shaxs hayoti davomida iqtisod, siyosat, huquq, axloq va boshqa sohalarini o'zlashtirishga harakat qiladi, buning natijasida ijtimoiy ongning turli shakllarini vujudga keltiradi. Ijtimoiy ongning rivojlanishi, jamiyatda muhim vazifani bajaradi. Bu vazifa odamlarning o'zaro munosabatlarini, ijtimoiy masalalarga nisbatan munosabatlarini va o'z shaxsiy fikrlarini ifoda etish qobiliyatini rivojlantiradi.

Huquqiy ongni olimlar tomonidan ko'plab vazifalari mavjudligini ta'kidlab kelishgan, ya'ni:

- huquqiy normalarni bilish;
- qonunga, huquqiy qoidalarni baholovchi munosabat;
- ijtimoiy-huquqiy va xulq-atvorni baholash qobiliyati;
- davlat tashkilotlari, huquqni muhofaza qilish organlari, ularning faoliyatini baholashga munosabat;
- huquqni muhofaza qilish organlarida ishtirok etish fuqarolik burchini bajarishga baholovchi munosabat;
- ijtimoiy va huquqiy taxminlar.

Huquqiy ongning ko'lamlilik darajasiga ko'ra quyidagi turlari mavjud:

Shaxsiy huquqiy ong – bu shaxsning qonunga bo'lgan shaxsiy munosabati bo'lib, unda huquqiy ong darajasi shaxsning imkoniyatlari bilan belgilanadi.

Guruh – bu turli xil kichik ijtimoiy guruhlar va jamoalarning qonunlarga munosabati.

Turli kasblar, guruhlar va ijtimoiy qatlamlar vakillarining korporativ-huquqiy ongi, partiyaning huquqiy ongi.

Ommaviy - keng xalq ommasining huquqiy ongi.

Mamlakat hududida muayyan sohadagi olimlarning huquqqa oid qarashlari, nazariyalari uning o'ziga xos mexanizmini belgilab beradi. Qonuniylilik, adolat va gumanitarizm tamoyillari azaldan insoniyatning umuminsoniy qadriyatlaridan biri, xalqaro huquq ongining axloqiy asosi bo'lib kelgan. Huquqiy ongning bu belgisini sinfiy siyosiy va umuminsoniy tamoyillarning dialektik birlashmasi, deb aytish mumkin.

Huquqiy ong va huquqiy madaniyat yuksalishida jamiyatning huquqiy tizimi, madaniyati va tarixiy sharoitlariga bog'liq bo'lishi, ularning o'zaro ta'siri esa huquq normalarining qabul qilinishi va amalga oshirilishida muhim hisoblanadi. Ularning yuksalishiga ta'sir etuvchi quyidagi mezonlar mavjud:

Ta'lim va tarbiya. Ta'lim muassasalarida insonlarni huquq va majburiyatlari haqidagi bilimlarni singdirish. Huquqiy mavzularni OAVda yoritish orqali jamoatchilikni xabardor qilish;

Madaniyat. Milliy va mahalliy an'analar, urf-odatlar huquqiy ongni shakllantiradi. Huquqqa oid san'at asarlari (kino, adabiyot) orqali huquqiy madaniyatni oshirish;

Davlat siyosati. Huquqni muhofaza qilish organlar samarali faoliyat olib borishi, qabul qilinayotgan qonunlar insonlarni huquq va erkinliklarini himoya qilishga qaratilgan bo'lishi zarur;

Xalqaro tajribalar. Xalqaro konvensiyalar va shartnomalarning ratifikatsiyasi hamda ularning milliy qonunchilikka tatbiqi bo'lishi kerak.

Uman olganda, huquqiy ong va madaniyatning yuksalishi jamiyat barqarorligini ta'minlashga, fuqarolar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni yaxshilashga, shuningdek, davlat boshqaruvining samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Huquqiy madaniyat siyosiy va axloqiy madaniyat bilan bog'liq. Bu davlatning bir soha orqali emas, aksincha turli xil jamiyat sohalarini orqali rivojlanishini belgilab beradi. "Jamiyatning huquqiy madaniyati – ijro etuvchi, sud va qonun chiqaruvchi hokimiyatlarning rolini oshirishning muhim omili va shartidir. Huquqiy madaniyatning saviyasini yetarli darajada ko'tarmasdan turib, qonunchilikni takomillashtirish va Konstitutsiya ustuvorligi, ularning oldida fuqarolar, mansabdor shaxslar va tashkilotlarning istisnosiz tengligiga olib keluvchi davlat qurilishining demokratik islohotini ro'yobga chiqarish mumkin emas. Shu munosabat bilan mansabdor shaxslar huquqiy madaniyatining darajasi davlat boshqaruvining tavsifi sifatida muhim ahamiyatga egadir"[3].

Inson qalbida iroda erkinligining mavjudligi insonga qonunni ma'naviy hayotning zaruriy shakli sifatida baholash, uning ko'rsatmalariga amal qilish imkonini beradi. Huquqiy madaniyat ma'lum ma'noda jamiyatning muayyan tarixiy davrida o'ziga xos ahamiyat kasb etib kelgan. U har qanday davrda huquqiy tartibot, huquqiy munosabat va huquqiy qarashlar bilan aloqador holatda o'ziga xos tarzda ma'lum ijtimoiy sinflar, guruh va toifalarning manfaatlarini, o'zaro aloqalari ta'sirida shakllanib va rivojlangan. Shuningdek, ijtimoiy munosabatlarda huquqning ustuvorligiga qaratilgan jarayonlarni ta'minlashda ham o'ziga xos rol o'ynagan. Shunga asoslanib, Odamlarning o'zaro axloqiy qadriyatlarini tan olish huquqiy munosabatlarning asosidir. Binobarin, huquq tartiboti ham e'tirof etishning ushbu shakllaridan tashqarida mavjud bo'lmaydi, chunki u yo'qolishi bilan har qanday birlik va har qanday birdamlik, hamfikrlilik yo'qoladi. Ushbu fikrda insonning qadr-qimmatiga ko'proq e'tibor berilgan. Lekin insonlar o'z qadr-qimmatini yuqoriga ko'tirib, deya boshqalarning huquqlarini poymol etishlari mumkin. Shuning uchun shaxslarning huquqiy ongi va huquqiy madaniyatini rivojlantirish jamiyat taraqqiyoti uchun muhim hisoblanadi. Huquqiy madaniyat – keng jamoatchilikning, ommaning, aholi ko'pchilik qatlamining huquqiy voqea hodisalarga, ijtimoiy jarayonlarga nisbatan munosabatini ifodalovchi fikrlari, g'oya, qarash va tasavvurlari, mavjud axloqiy

qadriyatlar va huquqiy me'yorlarni o'zlashtirish darajasi va ularning amaliyot bilan bog'liqligi. Huquqiy madaniyat ijtimoiy hayotdagi ma'lum munosabatlar ta'sirida tadrijiy asosda shakllanib borishi yoki siyosiy tashkilotlar va mafkuraviy muassasalarning omma ongiga ta'sir ko'rsatishi natijasida maqsadga muvofiq o'zgarib borishi mumkin. Shuningdek, jamiyat hayotida yuzaga keluvchi qator muayyan huquqiy masalalarni tartibga keltirishga katta ta'sir qiladi.

O'zbek olimi A.Saidqosimov yozishicha: "Huquqiy madaniyatning muhim elementi bu huquqiy faoliyatdir. Qonun ijodkorligi ham huquqiy faoliyatning muhim qismi bo'lib, huquqiy hujjatlarning mazmuni va shakli huquqiy hujjatlarning puxta va izchil tuzilishida namoyon bo'ladi. Normativ-huquqiy hujjatlarni tayyorlash, qabul qilish va nashr etish jarayonlari ham huquqiy bilimlarning yuqoriligi bilan bevosita aloqador"[4]. Xususan, "Huquqiy ong mamlakat huquqiy hayotining murakkab hodisasi sifatida huquqiy mafkura va huquqiy psixologiyani o'z ichiga oladi. Ushbu ikki tushuncha mamlakat huquqiy hayotidagi huquqiy ongning haqiqiy ifodasidir va uning ichki dunyosini belgilaydi. Huquqiy mafkura huquqning mohiyati, uning ijtimoiy maqsadi va ijtimoiy muammolarni hal qilishda foydalanish mumkinligi haqidagi g'oyalar, qarashlar va nazariyalar tizimi sifatida namoyon bo'ladi"[5]. Xususan, "Milliy huquqiy mafkura, – deb yozadi V. Alimasov, – insonga turli ijtimoiy qatlamlar, guruhlar, partiyalarga, yangi siyosiy sharoitga moslashish imkoniyatini beradi. O'zbekistonda bozor iqtisodiga asoslangan huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurish konsepsiyasi huquqiy mafkuraning aniq timsoli bo'lib xizmat qiladi"[6]. Milliy huquqiy mafkuraning maqsadi millatni himoya qilish bo'lib, u millat a'zolarining huquq va erkinliklari kafolatlaydi. Ushbu mafkura fuqarolarning siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy huquqlarini qo'llab-quvvatlaydi. Milliy huquqiy mafkura har bir xalq uchun muhim ahamiyatga ega bo'lib, ularni birlashtiruvchi omil sifatida xizmat qiladi hamda ularning kelajagini belgilovchi asoslardan biridir.

Darhaqiqat, huquqiy psixika insonlarning huquqqa bo'lgan ongli qarashini, huquqiy savodxonligini, huquqiy munosabatlar va normativ-huquqiy hujjatlar bilan bog'liq bo'lgan psixologik jarayonlar to'plamini ifodalaydi. Shuningdek, davlat rasmiy huquqiy g'oyalar tizimini e'lon qilish va targ'ib qilish orqali huquqiy his-tuyg'ular tajribaning maqsadli shakllanishiga hissa qo'shadi, bunda g'oya va nazariyalar amaliy sinovdan o'tkazilib, qo'llab-quvvatlanadi. Shunday qilib, Huquqiy ong bu huquqiy voqelikni insonlarning huquqiy hodisalarning tabiati va qonuniyatlarini haqidagi g'oyalari va mulohazalari tizimi orqali g'oyaviy-psixologik aks ettirish va yuksaltirish shaklidir. Huquqiy xarakterdagi ruhiy his-tuyg'ularda odamlarning huquq tajribasi bilan bog'langan subyektiv kechinmalari o'z ifodasini topadi. Huquqiy ruhiyat faqat his-tuyg'u, kayfiyatga borib taqallmay, balki u barqaror komponentlar (odat, an'ana, urf)dan ham iborat. Yoshlarning huquqiy ongi, ruhiyati davlat tomonidan olib borilayotgan targ'ibot islarini yetarli darajada emasligi, huquqiy nigilizmni vujudga keltiradi. Yana shuni ham ta'kidlash lozimki, O'zbekiston yoshlarida huquqiy dunyoqarash va huquqiy ong shakllanishiga salbiy ta'sir etuvchi qator omillar ham mavjud bo'lib, ularni bartaraf etish mexanizmlari shakllantirilishi lozim. [7]. Buning natijasida jamiyatda huquqiy madaniyat yuksalib boradi.

Xulosa. Jamiyatda huquqiy madaniyatning rivojlanganlik darajasi, insonlarning dunyoqarashi, rivojlangan madaniy muhit, ijtimoiy munosabatlar bilan bog'liq. Chunki, jamiyatda tarixiy tadrijiy taraqqiyot natijasi bo'lgan barcha ilmiy va madaniy qadriyatlar inson ongining mahsuli bo'lib, bu jarayon axloqiy va huquqiy munosabatlar barqarorligini keltirib chiqaradi. Chunki inson jamiyatda o'z o'rnini topish va uni mustahkamlashda yuz berayotgan ijtimoiy va huquqiy jarayonlarga befarq bo'lmaydi, ozmi-ko'pmi mavjud vaziyatlarda o'z pozitsiyasiga ega bo'ladi, bu esa uning huquqiy madaniyati poydevorini mustahkamlab boradi. Ushbu voqealikka jamiyat a'zolari o'rtasidagi kelishmovchilikni bartaraf etuvchi shaxs mamlakatdagi qonunlarni yaxshi o'zlashtirgan bo'lishi zarur.

ADABIYOTLAR

1. Tuychiyev B., Xo'jaxonov I. Huquqning falsafiy mohiyati / Hozirgi zamon falsafasining dolzarb masalalari: muammo va yechimlar mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konfrensiya materiallari to'plami. – Toshkent, 2024. 17-18 may. – B. 17-27.

2. Atavullayev M.A. Jamiyatni modernizatsiyalashda huquqiy qadriyatlarning o'rni. Falsafa fanlari doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan avtoreferati. – Toshkent, 2019. – 15 b.;
3. Таджиханов А., Саидов А., Ҳуқуқий маданият назарияси 2-том. – Тошкент.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 1998. – 343 б.
4. Саидқосимов А. Ҳуқуқий маданият ва ҳуқуқий тарбия асослари. – Тошкент.: Фан, 2021. – 216 б.
5. Halilov E., Ijtimoiy turmushda huquqiy ongning o'rni. – Toshkent.: O'zbekiston, 1997. – 184 б.
6. Alimasov V. Huquqiy ma'rifat va huquqiy madaniyat // Hayot va qonun. – Toshkent.: 2001. – № 2. – B. 70-71.
7. Xo'jaxonov I. O'zbekiston yoshlarining huquqiy madaniyatini yuksaltirishning innovatsion metodlari. Falsafa fanlari doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun tayyorlangan avtoreferati. – Toshkent, 2024. – 22 b.